

ORIGINAL ARTICLE

A Reflection on the Insurance Institution in the Environment with an Emphasis on the Insurability of Environmental Damages

Ali Mashhadi¹, Yaser Mogadampour², Soraya Hossini³

1. Associate Professor of Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.

2. MSc. Student in Public Law, Toloeh Mehr University, Qom, Iran.

2. MSc. Student in Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.

Correspondence:
Ali Mahshhadi

Email: Droitenviro@gmail.com

How to cite

Mashhadi, A.; Mogadampour, Y.; Hossini, S. (2023). A Reflection on the Insurance Institution in the Environment with an Emphasis on the Insurability of Environmental Damages, Civil Law Knowledge, 12 (1), 75-84.

ABSTRACT

Today, environmental damage has become very widespread. Sometimes the damage and dangers are so great that and beyond of the responsibility of the person in charge. The environmental insurance institution is one of the important Legal responses to environmental risk and liabilities. The purpose of the environmental damage insurance was covering environmental risks against pollution and other environmental damages. In this paper, the role of the insurer, the liability of pollution caused by individuals, we will examine the damage that occurs due to pollution by third parties. Also, by analyzing the insurance institution in the environment, appropriate practical solutions and suggestions in this field have been presented. The basic question is what the place of insurance in the environment is and what solutions are there to increase the insurability of environmental damages. The basic premise of this paper is based on the assumption that the insurance company can play a very important role in the compensation of environmental damage.

KEYWORDS

Damage, Environment, Damage, Environmental Risks.

نشریه علمی

دانش حقوق مدنی

«مقاله پژوهشی»

تأملی بر نهاد بیمه در محیط زیست با تأکید بر راهکارهای بیمه‌پذیری خسارات زیست‌محیطی

علی مشهدی^۱، یاسر مقدم‌پور^۲، ثریا حسینی^۳

۱. دانشیار حقوق، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه طلع مهر، قم، ایران.
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

چکیده

امروزه خسارات زیست محیطی ابعاد بسیار گسترده‌ای دارند. گاهی خسارات و خطرات وارده چنان گسترده است که در صورت بروز آسیب، جبران آن از عهده شخص مسئول خارج است. نهاد بیمه خسارت زیست محیطی در راستای پوشش ریسک‌های زیست محیطی در مقابل آلودگی‌ها و خسارات یکی از نهادهای مهم برای حفاظت و بهبود محیط زیست است. در این نوشتار سعی شده با روش تحلیلی-توصیفی، ضمن تحلیل انواع خسارات و ریسک‌ها در عرصه محیط زیست به نقش بیمه‌گر، مسئولیت ناشی از آلودگی‌های ایجاد شده توسط اشخاص و خسارت‌هایی که به واسطه‌ی آلودگی رخ می‌دهد، پرداخته و مورد ارزیابی قرار گیرد. همچنین، سعی شده است با تحلیل این نهاد راهکارها و پیشنهادها کاربردی مناسب در این زمینه ارائه شود. پرسش اساسی این است که بیمه در محیط زیست چه جایگاهی دارد و چه راهکارهای برای افزایش بیمه‌پذیری خسارات زیست محیطی وجود دارد. فرض اساسی این مقاله بر این مبنا استوار است که نهاد بیمه می‌تواند نقش بسیار مهم در جبران خسارات و خطرات احتمالی زیست محیطی داشته باشد.

واژه‌های کلیدی

خسارت، محیط زیست، جبران خسارت، ریسک‌های زیست محیطی.

نویسنده مسئول:

علی مشهدی

رایانامه: Droitenviro@gmail.com

استاد به این مقاله:

مشهدی، علی؛ مقدم‌پور، یاسر؛ حسینی، ثریا (۱۴۰۲). تأملی بر نهاد بیمه در محیط زیست با تأکید بر راهکارهای بیمه‌پذیری خسارات زیست‌محیطی، دوفصلنامه علمی دانش حقوق مدنی، ۱۲ (۱)، ۷۵-۸۴.

مقدمه

در قوانین مربوط به بیمه مسئولیت، علاوه بر بیمه مسئولیت مدنی پزشکان و جراحان و... رشته‌هایی نیز تعریف شده‌اند که به بیمه مسئولیت مدنی در قبال محیط‌زیست مرتبط هستند. بیمه‌های زیست‌محیطی در راستای جبران همین خسارت‌ها به وجود آمد که از اقسام بیمه‌های مسئولیت هستند. در این زمینه اشخاص مسئول در رابطه با پیگیری، کنترل و جبران خسارات ناشی از آلودگی محیط‌زیست بر عهده دارند، موضوع اصلی این قبیل بیمه‌ها پرداخت غرامات ناشی از مسئولیت اشخاص در قبال آلودگی‌های محیط زیست است. شوربختانه در نظام حقوقی ایران برخلاف بسیاری کشورها این نهاد چندان توسعه نیافته است. در ادامه به تحلیل برخی از ابعاد حقوقی این نهاد، پیشنهادها کاربردی و مشخصی در این زمینه ارائه شود.

بیمه‌های زیست‌محیطی اهمیت و جایگاه آنها

بیمه مسئولیت، قراردادی است که به موجب آن بیمه‌گر تعهد می‌کند که در صورت تحقق مسئولیت بیمه‌گذار، خسارات وارده از سوی او یا در مواردی خسارات وارده بر او را جبران کند. (سیفی قره‌یتاق، ۱۳۹۴: ۵) در این بیمه‌ها تعهد بیمه‌گر مشروط به مسئولیت بیمه‌گذار است و حداکثر به همان میزان مسئولیت، متعهد است. اگر بنا باشد بیمه‌گر در صورت براءت بیمه‌گذار یا افزودن بر مسئولیت او متعهد باشد، بیمه مسئولیت تغییر ماهیت می‌دهد و به بیمه حوادث نزدیک می‌شود. بنابراین، اگر به سبب تقصیر مشترک بیمه‌گذار و زیان‌دیده، زیانی به بار آید در نتیجه بیمه‌گذار تنها مسئول پرداخت نیمی از خسارت می‌باشد، بیمه‌گر نیز حداکثر ملزم به جبران نیمی از خسارت خواهد بود. بیمه مسئولیت از لحاظ نظری دو هدف حمایت از دارایی شخص مسئول و حمایت از ثالث زیان‌دیده از طریق آسان کردن جبران خسارت را دنبال می‌کند، اگرچه در ابتدا هدف اول مقدم بوده، ولی با گذر زمان، هدف دوم غالب گشته، لذا با تحقق مسئولیت بیمه‌شده بیمه‌گر به قائم‌مقامی بیمه‌گذار در برابر زیان‌دیده ملزم به جبران خسارت است. (امیران و باریکلو، ۱۳۸۷: ۴) البته لازم به ذکر است، هدف بیمه در مورد پیگیری از خسارت در نهاد، قابل تأمل است.

منظور از مسئولیت زیست‌محیطی، مسئولیتی است که اشخاص مسئول در رابطه با پیگیری، کنترل و جبران خسارات ناشی از آلودگی محیط‌زیست بر عهده دارند. مطابق تعریف فرهنگ واژگان تجارت، مسئولیت زیست‌محیطی

نهاد بیمه همواره در کنار مخاطرات شکل‌گرفته و توسعه‌یافته است. مخاطرات حاصل از دست‌کاری انسان در محیط‌زیست نیز یکی از این موارد است. توسعه اقتصادی سریع در نیمه دوم قرن بیستم خطر کاهش منابع و از بین رفتن محیط‌زیست را به دنبال داشت (Maréchal, 1991) با ورود انسان به قرن بیستم، همراه با رشد فناوری و افزایش جمعیت، خسارات و آلودگی‌های زیست‌محیطی نیز افزایش چشمگیری یافت. به همین سبب دولت‌ها موضوع مقابله با آلودگی را با استفاده از ابزارهای مختلف سیاسی و اجتماعی در دستور کار خود قرار دادند. (Boy, 2004: 71) یکی از این راهکارها استفاده از ابزارهای مسئولیت اجتماعی و گذار از مسئولیت شخصی از جمله استفاده از نهاد بیمه بود. (Herbert, 2009: 3) از منظر حقوقی آلودگی فرایندی است که باعث افزودن مواد مضر یا کثیف به هوا، آب، محیط و غیره می‌شود؛ به طوری که برای استفاده بهینه نامطلوب باشد. (مشهدی، ۱۳۹۳). برخی خسارت‌های زیست‌محیطی را شامل خسارت‌های وارده به اموال و اشخاص و خسارت به خود محیط‌زیست می‌دانند که در اثر آن تعادل زیست‌محیطی به هم می‌خورد. (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷: ۱۱)

در حال حاضر جبران هزینه‌های ناشی از خسارات وارده به محیط‌زیست یکی از معضلات صاحبان صنایع و همچنین دولت‌ها به شمار می‌رود و اتخاذ رویکردهای جدید را در این زمینه ضروری می‌نماید. (Lenzi, 2018: 90)

اگر نگاهی به آلودگی‌ها و خسارات ناشی از آن بیندازیم، می‌بینیم که آلودگی یک حقیقت است که روز به روز در حال افزایش است و تأثیر جدی بر محیط‌زیست می‌گذارد. به طور کلی انواع آلودگی‌های مخرب محیط‌زیست شامل طبیعی و غیرطبیعی، قابل پیش‌بینی و غیر قابل پیش‌بینی، قابل کنترل و غیر قابل کنترل، قابل جبران و غیر قابل جبران، قابل سرایت به انسان و غیر قابل سرایت به انسان تقسیم‌بندی می‌شوند. ممکن است این آلودگی‌ها عمدی و با تقصیر و یا غیرعمدی و بدون تقصیر یا برائر فعل یا ترک فعل به وجود آمده باشند که هر کدام جای بحث دارد.

از لحاظ حقوقی، عاملان این آلودگی‌ها باید جریمه شوند و این جریمه نه تنها پرداخت خسارت، بلکه نوعی جبران خسارت و از بین بردن آثار آلودگی را نیز شامل می‌شود. لیکن به نظر می‌رسد که این امر نیز بسیار پرهزینه باشد.

شکایت‌محور هستند، برای آنکه بتوانیم خسارات را دریافت کنیم، ابتدا باید بدانیم اولین شکایت در چه زمانی مطرح شده است.

ویژگی دیگر بیمه‌های زیست‌محیطی، گران بودن آنها نسبت به سایر بیمه‌ها می‌باشد و جبران خسارات ناشی از زیست محیط اغلب بسیار هزینه‌بر است و یا اینکه مستلزم صرف هزینه برای کنترل و بازرسی مداوم به‌منظور بررسی احتمال بروز خطرات می‌باشد که این خود بار گرانی است. (الفتی، ۱۳۶۹: ۵)

برای پرداخت خسارت توسط بیمه‌گر باید رابطه سببیت بین فعالیت بیمه‌گذار و خسارت ثابت شود. از نظر اصول حقوقی هیچ‌کس را نمی‌توان مسئول حوادثی شناخت که از نیروهای برتر طبیعی یا بی‌نظمی‌های همگانی ناشی شده است. (قوه قاهره) (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۱۴) تقصیر ناشی از فعل و ترک فعل شخص ثالث برای دریافت بهای خسارت مانع از پرداخت خسارت می‌گردد. یکی از اصول پرداخت خسارت بیمه‌ای عدم تقصیر ناشی از فعل و ترک فعل شخص ثالث است که در این صورت مسئولیتی برای بیمه‌گر نخواهد داشت.

در حالی که ریسک‌های زیست‌محیطی روز به روز در حال افزایش هستند، اما صنعت بیمه در فرایند برخورد با این‌گونه ریسک‌ها در ایران یا فعالیتی ندارند یا در صورت مواجهه با آن به دلایل فنی قادر به پوشش این‌گونه ریسک‌ها نمی‌باشند. هرچند به‌صورت محدود برخی از شرکت‌ها، بیمه‌نامه‌هایی در این زمینه صادر کرده و یا پوشش‌هایی را به آن اختصاص داده‌اند، اما این اقدامات کافی و بایسته نبوده است.

امروزه برای پوشش آلودگی محیط زیست و بیمه آن باید بیمه‌نامه مجزایی را صادر کنیم و با توجه به پیشرفت فناوری و مسائل روز دنیا، مسئولیت‌های زیست‌محیطی قواعد و قوانین بیشتری را تعیین می‌کنند. برای نمونه نهادهای بیمه‌کننده سرمایه‌گذاری خارجی از جمله میگا و اپیک، ارزیابی‌های زیست محیطی و اجتماعی را پیش‌شرط بیمه پروژه سرمایه‌گذاری می‌دانند. (نساری و امینی، ۱۴۰۱: ۱۹۶۹) در مواردی که به‌وسیله صنعتی آلودگی ایجاد می‌شود، برای پرداخت خسارت آن به سراغ همان صنعت می‌رویم نه دولت، حتی اگر آلوده‌کننده توانایی پرداخت آن را نداشته باشد یا ورشکسته

مسئولیت شخص آلوده‌کننده در پرداخت هرگونه خسارتی است که به‌واسطه عمل وی بر محیط زیست وارد شده است. امروزه مسئولیت زیست‌محیطی منحصر به مسئولیت مدنی ناشی از خسارات واردآمده به دیگران نیست. این مسئولیت گسترش یافته و دامنه ماهیت قواعد آن به قواعد حقوق عمومی تسری یافته است.

در واقع قواعد در دستورالعمل‌های صادرشده توسط مقام عمومی نیز تعهداتی را در خصوص محیط‌زیست بر دوش اشخاص می‌گذارد. بر این اساس می‌توان گفت مراد از بیمه‌های زیست‌محیطی بیمه‌هایی هستند که مسئولیت زیست محیطی اشخاص در رابطه با جبران خسارت ناشی از آلودگی- های ایجادشده توسط آنها را تحت پوشش قرار می‌دهد. این بیمه‌ها در اصل بیمه‌های آلودگی هستند، اما از آنجایی که خساراتی را تحت پوشش خود قرار می‌دهند که علت ایجاد آنها، آلودگی محیط زیست است، تحت عنوان بیمه‌های زیست‌محیطی شناخته می‌شوند. در واقع این بیمه‌ها پرداخت غرامات ناشی از مسئولیت اشخاص در قبال آلودگی محیط زیست است.

نسخه‌های اولیه این بیمه، تنها خساراتی را که به دلیل انتشار آلودگی بر افراد و اموال وارد می‌آمد و هزینه‌های مربوط به پاک‌سازی آلودگی را تحت پوشش قرار می‌داد. امروزه پوشش خسارات وارده بر طبیعت نیز توسط بیمه‌های زیست‌محیطی ارائه می‌شود. آنچه امروزه در صنعت بیمه درباره محیط زیست گفته می‌شود را می‌توان در حوزه استراتژیک دانست که پایداری به آن در سیاست‌های اجتماعی و مسئولیت اجتماعی گنجانده می‌شود. بیمه خسارات ناشی از حوادث طبیعی از قبیل سیل، زلزله و ... را نیز از جمله بیمه‌های زیست‌محیطی برشمرده‌اند که بررسی آنها در این مقاله نمی‌گنجد.

مطابق با کنوانسیون مسئولیت مدنی، هر شخص حقیقی و حقوقی که متحمل خسارت مادی، بدنی و مالی شده در برابر بیمه‌گذار و بیمه‌گر، شخص ثالث محسوب می‌شود. (قره یثاق، حسنی، مهدی‌پور، ۱۳۹۴: ۱). همان‌گونه که گفته شد، در بیمه‌های زیست‌محیطی که مطابق شیوه عمومی است، می‌توان خسارت‌هایی را که به‌واسطه آلودگی بر اشخاص ثالث رخ می‌دهد را تحت پوشش قرار دهیم. به هر حال، امکان پوشش در هر دو آنها (اول شخص و شخص ثالث) وجود دارد و نحوه شروع پوشش متغیر است. در بیمه‌هایی که

به این نوع خسارات، خسارات سنتی یا خسارات ناشی از مسئولیت مدنی می‌گویند.

در خسارت غیرتجاری به دلیل آلودگی بر عناصر زیست‌محیطی که جنبه تجاری ندارند و بر محیط‌زیست، اموال، جسم و سلامت آن بر اشخاص وارد می‌آید و منظور از خسارت بر اشخاص، خسارت‌هایی است که بر بدن، ذهن و عواطف انسان‌ها وارد می‌شود.

در حقوق ایران با توجه به موارد قانونی موجود از جمله، اصل پنجاهم قانون اساسی، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، قانون شکار و صید، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، قانون مدیریت پسماندها، جبران خسارات زیست‌محیطی به‌ویژه در خصوص آسیب‌های ناشی از فعالیت‌های خطرناک، یکی از مسائل غامض نظام مسئولیت در حقوق محیط‌زیست محسوب می‌شود. یکی از مشکلات این است که گاهی باوجود اتخاذ تمامی اقدامات پیشگیرانه، برخی فعالیت‌های مشروع و مجاز افراد، سازمان‌ها و دولت‌ها که عموماً خطرناک نیز هستند، خسارات جبران‌ناپذیری به سایر اشخاص و به‌خصوص به محیط‌زیست وارد می‌کنند.

از آنجایی که این فعالیت‌ها ممنوع نیستند، نظام سنتی مسئولیت مدنی در پاسخگویی به این خسارات کارآمد نیست. از این‌رو، توسعه و تدوین نظام خاص جبران خسارات زیست‌محیطی اجتناب‌ناپذیر هست. به‌طور سنتی در الزامات برخاسته از تخریب محیط‌زیست، قاعده «حاکمیت قانون محل وقوع فعل زیان‌بار» در معنای عام خود، در بیشتر قریب به‌اتفاق کشورهای حاکم بوده است.

در مواقعی که تخریب محیط‌زیست و فعل مخرب و آثار مستقیم آن همگی در یک کشور بروز می‌کند، اعمال این قاعده با دشواری خاصی مواجه نیست، اما به‌محض ظهور آثار زیان‌بار فعل خوانده در خارج از مرزها، اختلافی درباره نحوه اعمال این قاعده شروع می‌شود.

ویژگی‌های خسارات زیست‌محیطی و ارتباط آن با نهاد بیمه

از ویژگی‌های خسارات زیست‌محیطی می‌توان دشواری در تعیین زمان، مکان و میزان خسارات و گاهی غیرقابل‌پیش‌بینی بودن آن را نام برد. به دیگر سخن ماهیت خسارات زیست‌محیطی واجد مشخصه‌هایی است که آنها از سایر خسارات متمایز می‌نماید. ازجمله مهم‌ترین آنها

باشد. رویکرد بیمه تنها منحصر به ریسک‌پذیری و جبران هزینه و خسارت نیست، بلکه برای پیشگیری و کنترل خسارت هم بسیار مفید و کاربردی است. بیمه‌گر می‌تواند با استفاده از فرانشیز، به‌طور غیرمستقیم بیمه‌شده را به پیشگیری از حوادث ترغیب و تشویق کند. همچنین به‌عنوان وثیقه‌ی مالی می‌تواند در جریان دعوی به آن استناد جست.

خسارات زیست‌محیطی و زیان‌دیدگان زیست‌محیطی

خسارت زیست‌محیطی عنصر اصلی در طراحی و اجرای بیمه در این زمینه است. هر نهاد بیمه‌ای باید درک درستی از قلمرو و میزان خسارات وارده بر محیط زیست داشته باشد. (Spash, 1993: 113-117 & Karp, 2006: 259) عده‌ای خسارت زیست‌محیطی را چنین تعریف می‌کنند:

«خسارت زیست‌محیطی عبارت است از خسارتی که به اشخاص و یا اشیای محیط پیرامون زندگی انسان وارد می‌شود». به نظر می‌رسد این تعریف از نظریه «مزاحمت به حقوق همسایه» برگرفته شده است؛ زیرا بر اساس این نظریه محیط‌زیست منبع خسارت است و قربانی آن به شمار نمی‌رود. (کاتوزیان، انصاری، ۱۳۸۷: ۱۱) در نهایت خسارت‌های زیست‌محیطی، خسارت‌های وارده به اموال و اشخاص و خسارت به خود محیط‌زیست است که در اثر آن خسارت وارده تعادل زیست‌محیطی را به هم می‌زند.

در بخش تعاریف قانون مسئولیت، جبران خسارت و پاسخگویی جامعه در برابر محیط‌زیست معروف به super fund در آمریکا، منظور از خسارت زیست‌محیطی «آسیب و ضرر و زیانی است که به منابع طبیعی وارد می‌شود. (گندمی، ۱۳۹۴: ۱۳) خسارت‌های زیست‌محیطی معمولاً به‌عنوان مفهومی مالی در نظر گرفته می‌شوند که در این حالت ارزش اقتصادی خسارت وارده یا ضرر، مطرح می‌گردد. (دبیری، ۱۳۸۹)

خسارات وارده از طریق تخریب محیط‌زیست ضمن اینکه گسترده هستند، معمولاً طیف متنوعی از امور را در برمی‌گیرند که می‌توان در یک دسته‌بندی کلی آنها به خسارت تجاری و غیرتجاری تقسیم کرد.

در خسارات تجاری که یکی از انواع خسارت‌ها بر محیط زیست می‌باشد، خسارت غیرمستقیم بی‌واسطه است که ابتدا به‌صورت مستقیم، عناصر محیط‌زیست را آلوده کرده و سپس به‌واسطه آلودگی آنها، سبب آسیب بر عناصر تجاری می‌شود که

مسئولیت مطلق قائل هستند؛ یعنی اثبات تقصیر در ایجاد مسئولیت نقشی ندارد و بر اساس این نظریه عاملین واردکننده خسارت و زیان مطلقاً مقصر هستند؛ زیرا هدف اصلی و اولیه از مسئولیت زیست‌محیطی، پیشگیری از بروز خسارت است که این هدف از طریق مسئولیت مطلق بهتر تأمین می‌شود. (کاتوزیان، انصاری، ۱۳۸۷: ۲۹۴)

قواعد و اصول مسئولیت مدنی در حقوق خصوصی با قواعد و اصول مسئولیت در حقوق عمومی متفاوت است. اولین تفاوت در اهداف آنهاست که هدف قواعد مسئولیت در حقوق عمومی حمایت از منافع و جامعه و حقوق عمومی است (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۱۵)، اما در حقوق خصوصی هدف جبران خسارت‌های وارده بر اشخاص و یا اموال خصوصی است و اینکه از لحاظ روش کار، با هم تفاوت‌هایی دارند. برای نمونه از نظر قلمرو مسئولیت، تعریف مسئول و عوامل توجیه‌کننده مسئولیت باهم برابر نیستند.

۴. بیمه‌پذیری خسارات زیست‌محیطی

بیمه‌پذیری را به‌عنوان موقعیتی تعریف می‌کنند که بیمه‌گذار می‌تواند پوشش مورد نیازش را خریداری کند (هارونی، ۱۳۸۶: ۲)، اما آیا خسارت زیست‌محیطی با توجه به مشخصات پیش‌گفته شده می‌تواند بیمه‌پذیر باشند. در ظاهر می‌توان گفت خطری بیمه‌پذیر است که قابلیت آن را داشته باشد که بیمه‌گر آن را قبول کند و برای بیمه‌پذیر بودن، آن ویژگی لازم است، اما عملاً باید به موارد ذیل در بیمه‌های زیست‌محیطی توجه کرد:

نخست اینکه خسارت قابل ارزیابی باشد. برای این منظور باید احتمال وقوع خسارت قابل ارزیابی باشد. اگر شانس خسارت بالاتر از ۴۰ درصد باشد، هزینه بیمه‌نامه بالاتر از مبلغی خواهد بود که بیمه‌گر تحت بیمه‌نامه پرداخت می‌نماید. (تهرانی، ۱۳۹۱: ۲۰)

دوم موضوع یا ریسکی است که قرار است بیمه شود. این امر باید بر اساس حادثه و اتفاقات ایجاد شود و یا ذی‌نفع بیمه در وقوع آن دخالت نداشته باشد. اگر وقوع زیان در دوره خاص، قطعی باشد، راه‌حل موجود در این شرایط بیمه نخواهد بود (هارونی، ۱۳۸۶: ۵۵) و در نهایت اینکه حق بیمه باید متعادل و منطقی باشد و اگر احتمال وقوع خسارت سنگینی برود و قطعاً پیرو آن، حق بیمه سنگینی نیز باید پرداخت شود.

آلوده‌کنندگان متعدد و دشواری اثبات رابطه سببیت است. (فهمی و مشهدی، ۱۳۹۰: ۳۱۶) وقوع یک خسارت را نمی‌توان به‌طور دقیق به یک علت خاص نسبت داد و تعیین زمان، مکان و میزان خسارت بر محیط‌زیست دشواری‌های بسیاری را در بردارد. اگر خسارت‌های زیست‌محیطی به‌گونه‌ای باشد که اثر آن در طی مدت‌زمان زیادی پدیدار شود، می‌توانیم بگوییم که اثر دیرپایی داشته است. (مشهدی، ۱۳۹۳: ۱۷). به همین سبب می‌توان مشکلات ذیل را در نهاد بیمه زیست‌محیطی احصاء کرد:

۱. کمبود اطلاعات و سوابق بیمه‌ای

در این ویژگی اطلاعات مفید و دقیقی در مورد پیشینه و سابقه بیمه‌ای نداریم و برای تعیین احتمال وقوع حادثه و تعیین حق متناسب با آن اطلاعات روشنی در اختیار ما نیست. در این صورت به علت عدم شناخت کامل ریسک، شرکت‌های بیمه‌ای، حق بیمه‌گرافی را برای پوشش ریسک‌ها می‌پردازند و به همین علت است که از این‌گونه بیمه‌ها کمتر استفاده می‌شود.

۲. هزینه‌بالای جبران

خسارات زیست‌محیطی هزینه‌بر هستند، قوانینی زیست‌محیطی نوین بر مبنای اصل «پرداخت توسط آلوده‌کننده» پی‌ریزی شده‌اند. بر این اساس، شخص آلوده‌کننده مسئول تمام آلودگی‌های خویش است، حتی اگر سهواً باعث آلودگی شده باشد. در این صورت تمامی هزینه‌های مربوط به خسارات وارده بر اشخاص، اموال، منابع طبیعی و هزینه‌های پاک‌سازی آلودگی را باید متحمل شوند. همچنین ممکن است در برخی از نظامات، دادگاه جریمه‌ای را نیز در نظر بگیرد. (Siesko, 2007: 942; Abraham, 1998: 48) پیشرفت در فناوری هم باعث می‌شود که میزان خسارات تغییر کند و همچنین خسارت‌ها در طول زمان به دلیل جابه‌جایی آلودگی از مبدأ خودشان گسترش می‌یابند.

۳. ارزیابی ارزش خسارت

یکی از مشکلات اساسی که در رابطه با خسارات زیست‌محیطی وجود دارد، دشواری ارزیابی ارزش خسارات وارده بر آنها خصوصاً در رابطه با خسارات وارده بر منابع غیرتجاری است. عموماً نظام‌های قانونی، برای عاملین خسارات زیست‌محیطی

اتومبیل به کارکنان شاغل و محیط‌بانان، همکاری و حمایت دوجانبه در راستای حصول اهداف مشترک، نقش‌آفرینی مؤثر در عرصه‌های ملی و بین‌المللی و انجام پروژه‌های مشترک برای حفظ محیط‌زیست باشد.

۳. دادن تخفیفات مالیاتی جهت بیمه‌های زیست‌محیطی

در چارچوب حقوق عمومی، از آنجا که حفاظت از محیط‌زیست جنبه حاکمیتی دارد و یکی از وظایف و تکالیف دولت‌ها است، سیاست‌گذاری مالیاتی می‌تواند نقش بسیار مهمی در این زمینه داشته باشد. برای نمونه در حقوق ایران نظر به اینکه مطابق تبصره «۱۳» قانون برنامه اول توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، کارخانه‌ها و کارگاه‌ها موظف شده‌اند یک در هزار از فروش تولیدات خود را با تشخیص و تحت نظر سازمان حفاظت محیط‌زیست صرف کنترل آلودگی‌ها و جبران ناشی از آلودگی‌ها و ایجاد فضای سبز نمایند، لذا به‌منظور تأمین اجرای قانون مذکور و تحقق اهداف آن مقتضی است کلیه دستگاه‌های اجرایی و نهادهای انقلابی و واحدهای تابعه برابر مفاد آیین‌نامه اجرایی تبصره فوق‌الذکر، ملزم به درخواست صدور بیمه‌نامه مربوطه شوند تا مشمول تخفیفات مالیاتی گردند. هرچند در حال حاضر با سپری شدن زمان قانون برنامه اول، اجرای احکام این قانون نیز به بوته فراموشی سپرده شده است.

۴. تأسیس صندوق‌های بیمه حمایتی

بیمه محیط‌زیست توسط شرکت‌های بیمه و تحت حمایت دولت، در قالب و عنوان صندوق بیمه حمایتی در حوزه مسائل محیط‌زیست می‌تواند یک راهکار بسیار مناسب در این زمینه باشد. برای نمونه در همین چارچوب، به‌منظور حمایت از کشاورزان و دامدارانی که محصولاتشان بر اثر حوادث قهری و طبیعی دچار خسارت می‌شد و برای کمک به ادامه فعالیت تولیدی آنان، شورای انقلاب اسلامی در تاریخ هشتم بهمن‌ماه سال ۱۳۵۸ مصوب نمود، صندوق ویژه‌ای به نام «صندوق کمک به خسارت‌دیدگان محصولات کشاورزی و دامی» در بانک کشاورزی تشکیل شود. بر اساس تبصره پنج مصوبه شورای انقلاب، وزارت کشاورزی مکلف شد ظرف مدت پنج سال از تصویب این قانون، مطالعات و اقدامات لازم را در مورد اجرای مقررات بیمه محصولات کشاورزی انجام داده و لایحه آن را تهیه نماید.

راهکارهای بیمه‌پذیری خسارت‌های زیست‌محیطی

نویسندگان این پژوهش با توجه به تجربه علمی و عملی در این زمینه و با تأمل در قوانین و مقررات و نظام حقوق محیط‌زیست پیشنهادها و راهکارهای ذیل را جهت بیمه‌پذیری خسارت‌های زیست‌محیطی پیشنهاد می‌نمایند.

۱. الزامی شدن برخی بیمه زیست‌محیطی

یکی از روش‌های توسعه بیمه‌های زیست‌محیطی اجباری نمودن برخی از اقدامات و اعمالی است که می‌توانند خطر بسیار جدی و خطرناک بر محیط‌زیست داشته باشند. در این راستا و برای نمونه می‌توانیم به تکلیف به بیمه نمودن فرسودگی خودرو توسط مالکان موضوع ماده ۸ قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۸ اشاره نماییم. یا در خصوص تانکرهای حامل نفت که به‌موجب قوانین و مقررات بین‌المللی تردد دریایی بر اساس تناژ کشتی موظف به بیمه نمودن و ارائه بیمه‌نامه هستند.

پیش‌فرض اساسی این پیشنهاد این است که برای اجرای این طرح جدید، تمامی مؤسسات و شرکت‌ها باید یک قرارداد بیمه اجباری عمومی زیست‌محیطی با شرکت مربوطه و شرایط موجود مکانی و زمانی امضا کنند. حتی‌الامکان باید بیمه اجباری زیست‌محیطی برای شرکت‌ها و افرادی که به فعالیت‌های زیست‌محیطی خطرناک مشغول‌اند، اجباری شود.

این بیمه باید برای سازمان‌ها و مؤسساتی که از فعالیت‌های مستقل زیست‌محیطی خطرناکی برخوردارند، از جمله اشخاص حقوقی خارجی، نماینده‌های مؤسسات و شرکت‌ها اقتصادی و صنایع و همچنین اژانس‌های که مستقیماً با بودجه ملی کشور تزریق مالی می‌شوند، لازم‌الاجرا شود. همچنین لازم است، صدور بیمه‌نامه توسط شرکت‌های بیمه تجاری و با ضمانت اجرای سازمان محیط‌زیست و منابع طبیعی انجام شود.

۲. امضای تفاهم‌نامه همکاری بین شرکت‌های بیمه و سازمان‌های حافظ محیط‌زیست

سازمان‌های حافظ محیط‌زیست می‌توانند با امضای تفاهم‌نامه با شرکت‌های بیمه‌ای و تبلیغ و ترویج آن نقش مهمی در توسعه این قبیل بیمه‌ها داشته باشند. بر این اساس، موضوع تفاهم باید علاوه بر ارائه خدمات بیمه‌ای شایسته در رشته‌های بیمه‌های درمان، عمر و سرمایه‌گذاری، حوادث، آتش‌سوزی، مسئولیت و

وجود دارد، با مطالعه، تحقیق و بررسی و کمی توسعه به صندوق بیمه کشاورزی و منابع طبیعی تبدیل شود.

۵. سیاست‌های تنبیهی و تشویقی بیمه‌ای

ابزار بیمه می‌تواند در قالب بیمه‌های اجباری و همچنین سیاست‌های تشویقی و تنبیهی نقش بسیار مهمی در این زمینه ایفا نماید. در ادامه به برخی از این سیاست‌ها در حوزه آلودگی هوا و با توجه به قانون هوای پاک خواهیم پرداخت.

۶. بالا بردن نرخ بیمه ثالث خودروهای بی کیفیت

یکی از دلایل اصلی آلودگی هوا در کلان‌شهرها خودروها و وسایل نقلیه موتوری هستند. سیاست بیمه‌ای می‌تواند نقش بسیار مهمی در کنترل آلاینده‌ها داشته باشد. با توجه به اینکه یکی از اهداف انجام معاینه فنی خودرو، آزمون و اندازه‌گیری میزان آلاینده‌های حاصل از احتراق موتور وسیله نقلیه است (ماده ۶ قانون هوای پاک، مصوب ۱۳۹۶)، می‌توان از گواهی معاینه فنی به‌عنوان یکی از مدارک لازم برای صدور بیمه‌نامه ثالث وسیله نقلیه استفاده کرد.

البته باید گواهی معاینه فنی طوری تعبیه شود که میزان آلاینده‌های هوا در وسیله نقلیه سطح‌بندی محاسبه شده و نرخ بیمه ثالث نیز با توجه به سطح آلاینده‌های آن محاسبه گردد.

۷. انجام بیمه ثالث رایگان خودروهای برقی و هیبریدی

در ماده ۹ قانون هوای پاک (مصوب ۱۳۹۶)، تمهیدات و تدابیری برای حمایت از خودروهای هیبریدی و برقی شده است. از مزایای خودروهای برقی و هیبریدی در مورد محیط زیست، می‌توان به کاهش میزان آلودگی هوا، حفظ محیط زیست و متعاقب آن کاهش شیوع مشکلات تنفسی، قلبی و ریوی را نام برد.

هم‌اکنون در بازار خریدوفروش خودروهای دست دوم و طبیعتاً باکیفیت پایین‌تر، تخفیف سال‌های عدم خسارت به‌عنوان عامل مثبت در جهت کاهش نرخ بیمه شخص ثالث و افزایش قیمت خودرو مطرح می‌شود که بهتر است با تلاش و مدیریت مسئولان، نرخ بیمه‌های ثالث برای افزایش سال‌های تخفیف و عدم خسارت به خودروهای سالم، مانند خودروهای هیبریدی نیز تعلق گیرد و تمهیدی برای این کار

همزمان با آغاز این فعالیت کمیته‌ای مرکب از نمایندگان وزارت کشاورزی، وزارت برنامه و بودجه، وزارت امور اقتصاد و دارایی، وزارت بازرگانی، بیمه مرکزی ایران و بانک کشاورزی مأمور انجام مطالعات و تدوین لایحه قانونی و تهیه اساسنامه صندوق بیمه محصولات کشاورزی شدند. این کمیته با استفاده از مطالعات انجام‌یافته در داخل کشور و با بررسی و تحقیق درباره بیمه محصولات کشاورزی در سایر کشورها، لایحه مربوط به تأسیس صندوق بیمه محصولات کشاورزی را تدوین و از سوی وزارت کشاورزی برای تصویب به هیأت دولت و متعاقب آن به مجلس شورای اسلامی تقدیم نمود.

لایحه مذکور در تاریخ اول خردادماه سال ۱۳۶۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و جهت اجرا به دولت ابلاغ شد. بدین ترتیب صندوق بیمه محصولات کشاورزی در بانک کشاورزی تشکیل شد. اساسنامه صندوق بیمه محصولات کشاورزی پس از تدوین نهایی در مورخ ۵ خرداد سال ۱۳۶۳ در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید و جهت اجرا به دولت ابلاغ شد. بر اساس تبصره ۷ قانون تأسیس صندوق بیمه محصولات کشاورزی به‌تدریج که صندوق بیمه محصولات کشاورزی آمادگی لازم را برای انجام وظایف خود بر اساس این لایحه در هر منطقه و برای هر محصول اعلام می‌کرد، صندوق کمک به تولیدکنندگان خسارت‌دیده محصولات کشاورزی و دامی به فعالیت خود در آن منطقه و برای آن محصول خاتمه و منابع و امکانات مربوط را به صندوق بیمه منتقل نمود.

در سال ۱۳۸۷ با تصویب «قانون اصلاح قانون بیمه کشاورزی» علاوه بر محصولات کشاورزی، بیمه سایر عوامل مؤثر در تولید بخش کشاورزی شامل: اشجار، ابنیه، تأسیسات، مستحذات، قنوات، چاه‌های آب کشاورزی، تأسیسات آبیاری، فعالیت‌ها و کلیه خدمات کشاورزی و عوامل تولید (ماشین‌آلات، ابزار و ادوات کشاورزی) در قبال حوادث بیمه‌پذیر به مأموریت‌های صندوق بیمه افزوده شد. به این ترتیب نام «صندوق بیمه محصولات کشاورزی» به «صندوق بیمه کشاورزی» تغییر یافت.

با عنایت به مطالب فوق، پیشنهاد می‌شود که صندوق بیمه کشاورزی که در آن حق بیمه قسمت عمده‌ای از محصولات توسط دولت پرداخت می‌شود و نظارت نسبتاً کاملی بر روند بیمه‌گری و ارزیابی خسارت و پرداخت غرامت در آن

بیمه‌گر در باب مسئولیت‌ها بیان کرده «اصل پیشگیری» است.

پیشگیری در دو سطح اعمال می‌شود: سطح اول آن است که آلوده‌کنندگان ابتدا باید استانداردهای سلامت، ایمنی و استانداردهای زیست‌محیطی را در رابطه با فعالیت‌های شرکت اعمال کنند. سطح دوم پیشگیری زمانی پا به عرصه وجود می‌گذارد که مقدمات مربوط به یک حادثه پدیدار شده یا حادثه‌ای به وقوع پیوسته باشد که لازم است با استفاده از فن‌های لازم از گسترش روزافزون آن جلوگیری نماید و آنچه در بیمه‌های زیست‌محیطی به‌عنوان هزینه‌های پیشگیری مطرح می‌شود، شامل هزینه‌های سطح دوم آن است.

برخی از مسائل و مشکلات و راهکارهای حقوقی صنعت بیمه در حوزه محیط‌زیست، در این مقاله به اختصار مورد اشاره قرار گرفت. به‌عنوان یک نتیجه‌گیری کلی به نظر می‌رسد در نظام حقوقی ایران جهت گسترش و ترویج و استفاده از نهاد بیمه نیازمند قوانین و مقررات مناسب در این راستا هستیم. در نهایت بهترین گزینه برای رسیدن به پیشگیری و جبران خسارت محیط زیست، استفاده از صنعت بیمه و به پیشنهاد نویسندگان این مقاله، استفاده از صنعت بیمه حمایتی است؛ چراکه این صنعت از حالت تجاری خارج شده و تحت نظارت و کنترل دولت و با اجرای شرکت‌های بیمه که در این زمینه تخصص دارند، انجام می‌پذیرد.

منابع

- بادینی، حسن؛ شعبانی کندسری، هادی؛ رادپور، سجاد (۱۳۹۱). «مسئولیت محض؛ مبانی و مصادیق». *مجله مطالعات حقوق تطبیقی*، دوره ۳، شماره ۱.
- بهرامی احمدی، حمید؛ علم‌خانی، اعظم (۱۳۹۲). «تأملی بر جنبه‌های کاربردی دعاوی مسئولیت مدنی علیه دولت در قبال خسارت‌های زیست‌محیطی». *فصلنامه دانش حقوق عمومی*، سال دوم، شماره ۵.
- تهرانی، مهناز (۱۳۹۱). *جزوه بیمه مسئولیت محیط‌زیست*. دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.
- حیدری، فلورا؛ قاسمی، ناصر (پاییز و زمستان ۱۳۹۳). «جبران زیان‌های وارده بر محیط‌زیست از منظر حقوق مدنی». *دانشنامه حقوق و سیاست*، شماره ۲۲.
- دبیری، فرهاد؛ پورهاشمی، سیدعباس؛ موسوی، مریم‌السادات

بیندیشند که تخفیف و حتی رایگان بودن بیمه ثالث مخصوص خودروهای برقی و هیبریدی به‌صورت ویژه‌ای تعلق گیرد.

۸. بیمه خودرو فرسوده با شرایط خاص

طبق ماده ۸ قانون هوای پاک، ساخت و تولید و ورود وسایل نقلیه موتوری و همچنین موتور و سایر قطعات مرتبط با احتراق وسایل نقلیه از قبیل کاربراتور و فیلتر مستلزم رعایت استانداردهای حفاظت محیط زیست هست و مطابق ماده ۹ این قانون، وزارت صنایع موظف است سیاست‌ها و برنامه‌های تولیدی واحدها و شرکت‌های تابعه تولید وسایل نقلیه موتوری خود را به نحوی تنظیم کند که اولاً تولید وسایل نقلیه با موتورها و قطعات غیر استاندارد صورت نپذیرد. ثانیاً در برنامه‌ریزی ساخت خودرو برنامه تولید وسایل نقلیه و حمل‌ونقل عمومی را در اولویت قرار دهد. ثالثاً طراحی و ساخت اتومبیل‌ها به نحوی صورت گیرد که حتی‌المقدور امکان استفاده از گاز هم وجود داشته باشد.

طبق ماده ۱۰، شماره‌گذاری هر نوع وسیله نقلیه موتوری مستلزم رعایت استانداردهای موضوع ماده ۸ این قانون می‌باشد. همان‌گونه مشخص است خودروهایی که مشمول این قوانین نیستند، فرسوده بوده و باید اسقاط شوند.

گزینه مناسب برای ایجاد رغبت در صاحبان این خودروها جهت هرچه سریع‌تر اعلام کردن فرسودگی خودرو خود و متعاقب آن پاکیزه نگه‌داشتن محیط زیست، تعبیه و انجام نوعی بیمه برای خودروهای با این شرایط است که می‌توان با کمک کارشناسان و متخصصان مربوطه آن را طراحی و به سازمان بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران ارائه و در صورت تأیید به مرحله انجام رساند.

بحث و نتیجه‌گیری

بیمه‌پذیری خسارات زیست‌محیطی با توجه به ماهیت این قبیل خسارات مسائل و دشواری‌های حقوقی متعددی به دنبال دارد. علاوه بر این، بیمه نقش بسیار مهمی را در عرصه محیط زیست بر عهده دارد که امروزه با رویکرد جهانی صنعت بیمه، ریسک‌های ناشی از آلودگی محیط زیست را تحت پوشش قرار داده و قواعد و قوانینی را در نظر گرفته و بار این هزینه‌ها را بر عهده صنعتگر قرار داده است. در این میان اصل پیشگیری قاعده‌ای طلایی است و وظیفه‌ای که

- Abraham, K.S. (1988). Environmental liability and the limits of insurance. *Colum. L. Rev.*, 88.
- Boy, D. and Brugidou, M. (2004). "3. Risque environnemental et politique". In *Le nouveau désordre électoral*, Presses de Sciences Po (PFNSP), pp. 71-95.
- Dybdahl, David- G.A. Users Guide to Environmental Insurance American Risk Management Resources Network.
- Herbert, V., Maillfert, M., Petit, O. and Zuideau, B. (2009). Risque environnemental et action collective: l'exemple de la gestion du risque d'érosion à Wissant (Côte d'Opale). *VertigO-la revue électronique en sciences de l'environnement*, 9 (3).
- Karp, L. and Zhang, J. (2006). "Regulation with anticipated learning about environmental damages". *Journal of Environmental Economics and Management*, 51(3), pp.259-279.
- Lenzi, D. (2018). "The risk of environmental damage: a corporate governance perspective". *International Journal of Green Economics*, 12(2), 90-110.
- Maréchal, J.P. (1991). *Le prix du risque: l'économie au défi de l'environnement*. Presses du CNRS.
- Siesko, D. M. (2007). "Environmental insurance coverage". *Risk Management*, 54(11), pp.48-49.
- Spash, C.L. (1993). "Economics, ethics, and long-term environmental damages". *Environmental Ethics*, 15(2), pp.117-132.
- (۱۳۸۹). «بررسی جبران خسارات وارده بر محیط‌زیست ناشی از آلودگی‌های فرامرزی و تخریب بین‌المللی محیط زیست». *مجله انسان و محیط‌زیست*، دوره هشت، شماره ۱، ص ۴.
- سیفی قره‌یتاق، داوود؛ حسنی، وحید؛ مهدی‌پور، محمد (۱۳۹۴). «بیمه اجباری مسئولیت مدنی صاحبان کشتی در آلودگی‌های نفتی با تأثیر بر کنوانسیون مسئولیت مدنی ۱۹۶۹». *پژوهشنامه بیمه*، سال سی‌ام، شماره ۱.
- الفتی، محمدسعید (۱۳۶۹). «آلودگی محیط زیست و بیمه». *پژوهشنامه بیمه*، شماره ۲۰.
- فهیمی، عزیزالله؛ مشهدی، علی (۱۳۹۰). «فقه شیعه و تحول در مبانی مسئولیت مدنی زیست‌محیطی». *فصلنامه حقوق دانشگاه تهران*، شماره ۱.
- کاتوزیان، ناصر؛ انصاری، مهدی (۱۳۸۷). «مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست‌محیطی». *فصلنامه حقوق*، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۸، شماره ۲.
- گندمی، سینا (پاییز ۱۳۹۴). *بیمه‌های زیست‌محیطی در صنعت نفت و گاز*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، پردیس فارابی دانشگاه تهران.
- مشهدی، علی (۱۳۹۴). *جزوه حقوق محیط‌زیست در صنعت نفت*. دانشکده حقوق. پردیس فارابی دانشگاه تهران.
- نساری، الناز؛ امینی، اعظم (۱۴۰۱). «رویکرد زیست محیطی نهادهای بیمه‌کننده سرمایه‌گذاری خارجی». *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی*، شماره ۴.
- هارونی، فاطمه (۱۳۸۶). «بیمه‌پذیری (قابلیت بیمه شدن) محدودیت‌ها و گسترش آن». *تازه‌های جهان بیمه*، شماره ۱۱۳ و ۱۱۴.
- همتی، مجتبی (بهار ۱۳۹۷). «اقامه دعوی جبران خسارت زیست‌محیطی در نظام حقوق ایران». *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی*، شماره ۸۱، صص ۲۲۱ تا ۲.